

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ ΠΟΥ ΕΙΔΑΝ ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ

Η Θεσσαλονίκη του 19^{ου} αιώνα εντυπωσιάζει τους Ευρωπαίους επισκέπτες. Στο τελευταίο αυτό σημείωμά μας συνοψίζονται οι σημαντικότερες μαρτυρίες τους από την εμβληματική μελέτη Γρηγορίου-Χεκίμογλου.¹ Υπερβαίνει τις 4 σελίδες ώστε να ολοκληρώσει την εικόνα. Γράφουν κατά χρονολογική σειρά:

* **1801, Edward Daniel Clarke**, Άγγλος αρχαιολόγος: Στη Θεσσαλονίκη μας οδήγησαν στο σπίτι του κυρίου Charnaud, του Άγγλου προξένου. Σε μία περίοδο που η πανούκλα βρισκόταν σε τέτοια έξαρση, οι πόρτες του σπιτιού του έμεναν κλειστές σε οποιοδήποτε ανεπιθύμητο επισκέπτη. Ακόμη και οι προμήθειές του παραλαμβάνονταν κάθε μέρα με μία περιστρεφόμενη μηχανή, όπως εκείνες που χρησιμοποιούνται στα μοναστήρια. Μας είπαν ότι η πανούκλα ήταν εντοπισμένη στα «παζάρια», στο χαμηλότερο τμήμα της πόλης, και στις συνοικίες που κατοικούσαν οι Εβραίοι με τους οποίους δεν είχαν καμία επαφή. Δυστυχώς, στο τμήμα εκείνο της πόλης βρισκόταν σχεδόν η μοναδική αξιοθέατη αρχαιότητα του τόπου, τα προπύλαια του αρχαίου υποδρόμου. Μας είπαν ότι μπορούσαμε να τα δούμε, αρκεί να ήμασταν προσεκτικοί και να μην δεχόμασταν να μας αγγίξει οιοδήποτε πρόσωπο.

Όπως συμβαίνει με τις αρχαίες και σύγχρονες πόλεις της Ελλάδας, η οικτρή εσωτερική όψη της έρχεται σε αντίθεση με την ομορφιά της εξωτερικής εμφάνισής της, καθώς υψώνεται αμφιθεατρικά στη λοφοπλαγιά που περιβάλλεται από κυπαρίσσια και άλλα αειθαλή δένδρα και θάμνους. Η διοίκηση της Μακεδονίας εναποτίθεται στα χέρια ενός πασά με τρεις ιππουρίδες. Μόνον η αστική δικαιοσύνη έχει υπεύθυνο έναν αξιωματούχο που ονομάζεται «μουλάς». Καθώς η επίσκεψή μας σε αυτόν τον τόπο ήταν σύντομη, τα όσα είχαμε ήδη δει από την κοινωνία των «Φράγκων» ήταν αρκετά για να μας κάνουν να λυπούμαστε που δεν μπορούσαμε να παρατείνουμε τη διαμονή μας, έστω και σε πείσμα της πανούκλας. Όλα τα είδη τροφίμων είναι φτηνά στην αγορά της πόλης. Μία γαλοπούλα κοστίζει μόνον 25 παράδες. Μία χήνα είκοσι. Τα πουλιά είναι τόσο περιφρονημένα, που δύσκολα θα τα έτρωγαν και οι φτωχότεροι κάτοικοι. Το ψωμί είναι εξαιρετικό. Στο σπίτι του προξένου μας τρώγαμε καϊμάκι και φρέσκο βούτυρο.

Τρομερή ελονοσία εκδηλώνεται στην περίοδο του καλοκαιριού κοντά στις εκβολές όλων των ποταμών και στις ακτές των λιμνών, όπως και σε όλες τις πεδιάδες, ειδικά εκεί που καλλιεργείται βαμβάκι. Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, το καλύτερο σχέδιο για τους Άγγλους που ζουν στην Εγγύς Ανατολή είναι να φροντίσουν ώστε η διαμονή τους να βρίσκεται όσο το δυνατόν κοντύτερα στις κορυφές των βουνών.

* **1806, William Martin Leake**, Άγγλος αρχαιολόγος, τοπογράφος και στρατιωτικός: Σε μισή ώρα κατεβήκαμε στην πεδιάδα της Θεσσαλονίκης και μετά μία ώρα φτάσαμε στο τουρκικό κοιμητήριο που περιβάλλει την πόλη και περιλαμβάνει πολλά θραύσματα από κίονες και σαρκοφάγους, σκορπισμένα ανάμεσα στις επιτύμβιες πλάκες. Εισήλθαμε στη Βαρντάρ-Καπισί, δηλαδή στην πύλη του Βαρδάρη. Σε ένα δένδρο μπροστά της, κρέμεται το σώμα ενός ληστή. Τα τείχη της πόλης αποτελούνται εν μέρει στο κατώτερο τμήμα τους από αρχαία μάρμαρα και καθ' όλες τις ενδείξεις παραμένουν στην ίδια θέση που είχαν κατά την αρχαιότητα. Οι Τούρκοι και οι Εβραίοι είναι φειδωλοί μέχρι υπερβολής, ενώ η πολυτέλεια δεν είναι ασυνήθιστη στους νεαρούς Οσμανλίδες. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης κατάγονται από τη μεγαλύτερη παροικία απ' όσες εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα κατά την εποχή του διωγμού τους από την Ισπανία, στα τέλη του 15^{ου} αι. Αλλά έκτοτε ένα σημαντικό τμήμα τους έγιναν

---

¹ Αλέξανδρος Γρηγορίου-Ευάγγελος Χεκίμογλου, Η Θεσσαλονίκη των περιηγητών 1430-1930, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, εκδόσεις Μίλητος, 2008

Μουσουλμάνοι και σχημάτισαν μια ξεχωριστή τάξη, τους μαμίν, που είναι γενικά πλούσιοι χάρις στο εβραϊκό πνεύμα της φειδούς και της φιλοπονίας.

Η «Πολιτεία», δηλαδή η Ελληνική Κοινότητα, έχει επικεφαλής της τον Μητροπολίτη, ο οποίος μαζί με τους άρχοντες ρυθμίζει όλες τις αστικές διαφορές, στις οποίες οι Τούρκοι δεν αναμειγνύονται, εκτός αν οι Χριστιανοί κρίνουν σκόπιμο να καταφύγουν στο Ιεροδικείο. Υπάρχουν στη Θεσσαλονίκη πλούσιοι Έλληνες έμποροι, που οι περισσότεροι οφείλουν την ακώλυτη κατοχή και επαύξηση του πλούτου τους στην προστασία που τους παρέχουν τα ευρωπαϊκά προξενεία ως δραγουμάνους ή μπερατάριους.

Οι χειρώνακτες των τουρκικών οικογενειών, όπως οι καφετζήδες, οι τουντουτζήδες (καπνεργάτες) και οι αχτζήδες (μάγειροι) παίρνουν περίπου δέκα πιάστρες (δώδεκα σελίνια) τον μήνα. Οι Ελληνίδες υπηρέτριες στις φράγκικες οικογένειες παίρνουν περίπου πενήντα γρόσια τον χρόνο μαζί με μερικά ρούχα και η διατροφή είναι επιπλέον. Η κανονική τιμή του μεταξιού είναι πενήντα γρόσια η οκά και σχεδόν κάθε οικογένεια τρέφει μεταξοσκώληκες. Τα συνηθισμένα βαμβακερά και μάλλινα υφάσματα για την ένδυση του απλού λαού υφαίνονται επίσης κατ' οίκον, καθώς και στα γύρω χωριά. Εδώ παράγεται σημαντική ποσότητα βαμβακερών προσοπιών, μερικές φορές διακοσμημένων με χρυσές κλωστές, για το «νίψιμον», το πλύσιμο, των ανώτερων τάξεων πριν και μετά το γεύμα, συνήθεια που ισχύει σε κάθε μέρος της Ελλάδας από την εποχή του Ομήρου.

Ένα άλλο προϊόν της πόλης είναι το μεταξωτό τούλι, για πουκάμισα και κουνουπιέρες. Ωστόσο, οι κυριότεροι βιοτεχνικοί κλάδοι είναι η βυρσοδεψία και η βαφή των δερμάτων, οι οποίοι βρίσκονται πλήρως στα χέρια των γενίτσαρων. Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης έχει παρακμάσει πολύ στη διάρκεια του πολέμου ακόμη περισσότερο και από το 1797. Το μοναδικό άξιο λόγου εξαγωγίμο προϊόν είναι ο καπνός, που αποστέλλεται από εδώ με τα αυτοκρατορικά πλοία. Κανένα αγγλικό πλοίο δεν φόρτωσε εδώ στη διάρκεια των δώδεκα τελευταίων χρόνων. Οι μπέηδες έχουν τις αποθήκες τους γεμάτες καλαμπόκι, το οποίο, βάσει ενός φερμανιού της Πύλης, απαγορεύεται να στέλνουν στις χριστιανικές χώρες. Στο μεταξύ, η Πύλη απαιτεί μία συγκεκριμένη αναλογία του προϊόντος σε χαμηλή τιμή από όλες τις σιτοπαραγωγές περιοχές της Αυτοκρατορίας, μεταξύ των οποίων και από τη Μακεδονία, επικαλούμενη τον εφοδιασμό στόλων και στρατευμάτων. Σιτάρι τριών ή τεσσάρων χιλιάδων κοιλών θα αποσταλεί στην Κωνσταντινούπολη μαζί με όσο αριθμό βοοειδών ζητηθεί.

* **1807, Frédéric François Guillaume de Vaudoncourt**, Γάλλος βαρόνος, στρατηγός και ιστορικός: Φτάνουμε σε έξι ώρες στη Βέροια ή αλλιώς Καραβέροια. Από εδώ έως τη γέφυρα του Βαρντάρ η απόσταση είναι πέντε ώρες από τον κάμπο και έπειτα τρεις ως το Κοντογκρού και άλλες δύο μέσω του Λεπλί για τη Θεσσαλονίκη. Η διαδρομή από τη Λάρισα στη Θεσσαλονίκη είναι 41½ ώρες. Υπάρχουν δύο διαδρομές εδώ. Η διαδρομή που ακολουθούν τα караβάνια περνά από την Ελασσόνα από όπου μία πλευρική οδός οδηγεί στο Λιβάδι σε πεντέμισι ώρες και από εκεί σε άλλες έξι στην Κατερίνη. Η άλλη διαδρομή, που προτιμούν οι ταξιδιώτες και οι αγγελιοφόροι, διαρκεί μόνο 38 ώρες μέσα από την κοιλάδα των Τεμπών.

* **1809, John Galt**, Σκωτσέζος μυθιστοριογράφος: Οι Έλληνες και οι Φράγκοι κατοικούν στα χαμηλότερα τμήματα της πόλης, οι Εβραίοι στα μεσαία και οι Τούρκοι στα υψηλότερα. Υπάρχει ένας δρόμος που καταλαμβάνουν κυρίως σιδηρουργοί, η καταγωγή των οποίων ανάγεται στην Αίγυπτο. Εμφανίζονται ως μουσουλμάνοι, αλλά οι Τούρκοι δεν τους θεωρούν αληθινούς πιστούς.

Η πόλη διοικείται από τον μπέη και τον μουλά. Ο μπέης διοικεί επίσης και την επαρχία. Υπάρχει και ένας αγάς των Γενιτσάρων, που είναι ο ειδικός προστάτης των Εβραίων. Οι αξιωματούχοι αυτοί συνήθως αντικαθίστανται κάθε χρόνο. Οι Έλληνες

έχουν τους δικούς τους αξιωματούχους, οι οποίοι κανονίζουν τις υποθέσεις τους απευθείας με τον διοικητή.

Τα σιτηρά αποτελούν το βασικό εξαγωγικό προϊόν των εύφορων περιχώρων του κόλπου. Μόνο το σιτάρι που μεταφέρεται κάθε χρόνο με τα πλοία ξεπερνά τις πεντακόσιες χιλιάδες μπούσελ [17.500 τόνους]. Τελευταία, στις παρακείμενες περιοχές καλλιεργείται πολύ το βαμβάκι. Στις μέρες μας αποστέλλονται διά ξηράς στη Γερμανία πάνω από σαράντα χιλιάδες φορτία. Το μετάξι συλλέγεται κάθε χρόνο στα περίχωρά της. Υπολογίζεται ότι το βάρος του ξεπερνά τις εξήντα χιλιάδες λίβρες.

Παλαιότερα εξάγονταν στη Γαλλία μεγάλες ποσότητες μαλλιού άριστης ποιότητας. Όμως, το εμπόριο αυτό έχει πλέον διακοπεί εντελώς. Οι Αλβανοί διαμεσολαβητές αγοράζουν όλη την ποσότητα μαλλιού στην ενδοχώρα και το αποστέλλουν διά ξηράς στη Γερμανία. Ο καπνός εξακολουθεί να αποτελεί σημαντικό εμπορικό κλάδο στη Θεσσαλονίκη. Ωστόσο, δεν έχει πλέον τη σημασία που του απέδιδαν κάποτε. Ίσως η αυξανόμενη ζήτηση για βαμβάκι και το γεγονός ότι η καλλιέργειά του είναι λιγότερο κοπιαστική και πιο παραγωγική, έχουν συμβάλει στη μείωση της καλλιέργειας του καπνού. Η αξία της ποσότητας καπνού που πουλιόταν στην περιοχή αυτή πριν από πέντε χρόνια υπολογίζεται σε ογδόντα χιλιάδες λίρες στερλίνες. Ωστόσο, σήμερα δεν ανέρχεται ούτε στα δύο τρίτα αυτού.

Οι κάτοικοι αρχίζουν πάλι να έχουν κάποια μικρή αίσθηση των δημόσιων διασκεδάσεων. Έχουν κατασκευάσει ένα περίπτερο κοντά στην ακροθαλασσιά, στο τέλος μίας σύντομης και ευχάριστης διαδρομής από τη δυτική πύλη της πόλης, όπου οργανώνουν εκδρομές το καλοκαίρι. Η Θεσσαλονίκη, έπειτα από την Αθήνα, διαθέτει τα ομορφότερα κατάλοιπα της αρχαιότητας που συναντήσαμε ποτέ.

* **1810, Charles Robert Cockerell**, Άγγλος αρχιτέκτονας, αρχαιολόγος και συγγραφέας: Όλη η ακτή κατά μήκος του Κόλπου της Θεσσαλονίκης προς τα ανατολικά είναι μια τεράστια σιτοπαραγωγός περιοχή που εφοδιάζει σε μεγάλο ποσοστό την Ελλάδα. Ο δρόμος για την Αθήνα είναι προς το παρόν επικίνδυνος. Ο κύριος Charnpugh λέει ότι οι Αλβανοί ληστές κυκλοφορούν σε συμμορίες. Μετά το γεύμα είχα την ευχαρίστηση να κάνω έναν περίπατο στην πόλη, στην οποία είδαμε αρκετές ελληνικές εκκλησίες, που είχαν μετατραπεί σε τεμένη. Η μία από αυτές, του Αγίου Δημητρίου, είχε μεγάλο μέγεθος. Εκεί είδαμε αρκετά από το είδος των ψηφιδωτών που χρησιμοποιήθηκαν και στην Αγία Σοφία. Βρήκα στις αυλές των δύο εκκλησιών επισκοπικούς άμβωνες πλούσια διακοσμημένους. Είδαμε και τις αρχαιότητες, τη θριαμβική αψίδα και τις Καρυάτιδες [την αψίδα του Γαλερίου και τις Ίνκαντάδας], καθώς και μερικά γλυπτά που ήταν πολύ όμορφα, στο ανατολικό τείχος, κοντά σε μια πύλη. Η εκκλησία της Αγίας Σοφίας στο εσωτερικό έχει πλούσια ψηφιδωτά. Στη μορφή του Χριστού έχουν επικολληθεί χρυσές ψηφίδες. Οι μορφές των αγίων διατηρούνται και στο ιερό η Παρθένος. Υπάρχουν πολλές αρχαίες εκκλησίες στη Θεσσαλονίκη.

Κατά τη γνώμη του το βάρος του κεφαλικού φόρου πέφτει κυρίως στους φτωχούς, οι οποίοι πληρώνουν σημαντικά μεγαλύτερη αναλογία σε σχέση με τους πλούσιους. Οι Εβραίοι πληρώνουν λιγότερα, χάρη σε μια συμφωνία που έκαναν με τους Τούρκους, όταν κατέφθασαν από την Ισπανία. Είχαν σημαντικά προνόμια, τα οποία με την πάροδο του χρόνου εκφυλίστηκαν και τώρα πάσχουν από μεγάλη φτώχεια. Ασχολούνται κυρίως με τις τράπεζες και την εμπορική διαμεσολάβηση. Οι πασάδες και οι μπέηδες δανείζονται ανελέητα από αυτούς, έπειτα πληρώνουν ένα μέρος του χρέους, αλλά πάντοτε μένουν 20.000–30.000 ή 10.000 υπόλοιπο, το οποίο στην πράξη καταστρέφει τους δυστυχείς τραπεζίτες. Οι Έλληνες έχουν τη φιλοδοξία να ξεχωρίσουν και να βελτιωθούν. Οι Έλληνες έμποροι που εγκαταστάθηκαν στο Λιβόρνο, στη Βιέννη και σε άλλες πόλεις έχουν ιδρύσει ελληνικά σχολεία, στα οποία

διδάσκονται τα ελληνικά γράμματα και οι βασικές αρχές της φιλοσοφίας. Υπάρχουν δύο σχολεία στη Θεσσαλονίκη, δύο στη Μυτιλήνη και ένα στη Σμύρνη.

* **1812, Henry Holland**, Άγγλος γιατρός και περιηγητής: Μόνο η Κωνσταντινούπολη, και ίσως η Αδριανούπολη, ξεπερνούν τη Θεσσαλονίκη σε πληθυσμό. Όσον αφορά το εύρος του εμπορίου της, μόνον η πρωτεύουσα την ξεπερνά. Η γενική κατάσταση της πόλης και το μεγαλείο της εξωτερικής εμφάνισής της έχουν ήδη αναφερθεί. Το εσωτερικό της Θεσσαλονίκης παρουσιάζει την ασυμμετρία και τις δυσμορφίες που είναι συνήθεις στις τουρκικές πόλεις. Η απότομη ανηφόρα στον λόφο ελαττώνει αυτή την ασχήμια στο άνω τμήμα της πόλης. Συνολικά, σε ό,τι αφορά την καθαριότητα και την εσωτερική άνεση, η σύγκριση με άλλες μεγάλες και πολυπληθείς πόλεις της Τουρκίας είναι υπέρ της Θεσσαλονίκης. Σίγουρα κερδίζει κατά πολύ στη σύγκριση, αν θέσουμε ως κριτήριο ανωτερότητας την επιχειρηματική δραστηριότητα. Εκτός από τις συνοικίες όπου κατοικούν οι επιφανείς Τούρκοι, υπάρχει μία γενική εικόνα ζωντανίας και κίνησης, αντίθετη προς τη μονοτονία των τουρκικών πόλεων. Οι αποβάθρες είναι γεμάτες εμπορεύματα. Πλήθος ανθρώπων απασχολούνται στα πλοία και τις αποθήκες, ενώ τα παζάρια είναι πλήρως εφοδιασμένα και μονίμως γεμάτα με αγοραστές και πωλητές. Η τεράστια και ξαφνική εισροή εμπορευμάτων στο λιμάνι παρείχε μία ιδιαίτερα ευνοϊκή ευκαιρία.

Το ύφος της αρχιτεκτονικής στη Θεσσαλονίκη είναι τελείως τουρκικό. Τα παζάρια, τα οποία βρίσκονται στο χαμηλότερο τμήμα της πόλης, είναι πολύ εκτεταμένα και σχηματίζουν μερικούς επιμήκεις, αλλά στενούς δρόμους. Οι έμποροι είναι κυρίως Έλληνες και Εβραίοι σε μεγάλη αναλογία οι τελευταίοι. Στα παζάρια παρατηρήσαμε ότι υπήρχε τεράστια αφθονία χαβιαριού, που εκτίθονταν προς πώληση.

Ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης ίσως ξεπερνά στην παρούσα φάση τις εβδομήντα χιλιάδες ψυχές. Υπολογίζεται ότι ο αριθμός των ελληνικών οικογενειών στη Θεσσαλονίκη είναι περίπου δύο χιλιάδες. Το μεγαλύτερο τμήμα του ελληνικού πληθυσμού ασχολείται με το εμπόριο και πολλοί από τους Έλληνες εμπόρους που κατοικούν εδώ έχουν αποκτήσει σημαντικές περιουσίες από αυτή την πηγή. Το εμπόριο που διεξάγουν είναι ως έναν βαθμό εξαρτημένο από το εμπόριο των Φράγκων εμπόρων της Θεσσαλονίκης, αλλά επιπροσθέτως διατηρούν ισχυρούς και ανεξάρτητους δεσμούς με τη Γερμανία, την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, τη Μάλτα και με διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Δεν έχουν τόσο μεγάλη φήμη στα γράμματα όσο οι συμπατριώτες τους στα Ιωάννινα, αλλά έχω επισκεφθεί τα σπίτια ορισμένων εμπόρων της Θεσσαλονίκης στα οποία υπήρχαν μεγάλες συλλογές βιβλίων που περιλάμβαναν όχι μόνο τη ρωμαϊκή γραμματεία μα και της Ευρώπης. Οι Εβραίοι αποτελούν μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού της πόλης. Ο αριθμός των σπιτιών που καταλαμβάνουν υπολογίζεται σε τρεις με τέσσερις χιλιάδες. Η κοινότητα έχει ισπανική καταγωγή και είναι εγκαταστημένη εδώ υπό συγκεκριμένους όρους προστασίας και προνομίων, που φαίνεται ότι τηρούνται πιστά από την πλευρά των Τούρκων. Οι Εβραίοι της ανώτερης τάξης κερδίζουν τα προς το ζην κυρίως ως μεσίτες ή ως λιανέμποροι στα παζάρια. Οι περισσότεροι απασχολούνται ως αχθοφόροι στις αποβάθρες και σε άλλες παρόμοιες εργασίες. Επιδεικνύουν και εδώ την ίδια δραστήρια φιλοπονία, όπως παντού αλλά η φήμη των δόλιων συνηθειών τους πάει μαζί με την εργατικότητά τους.

Ο φράγκικος πληθυσμός περιορίζεται στις χαμηλότερες συνοικίες της πόλης, αλλά πρόσφατα έχει αυξηθεί, λόγω της αύξησης του εμπορίου. Οι Γερμανοί και Γάλλοι κάτοικοι είναι περισσότεροι από τους Άγγλους.

Ο Συναξαριστής
N. I. Μέρτζος